Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

> Retouradres Postbus 1600 3800 BP Amersfoort

College van B&W van de Gemeente Arnhem
T.a.v. dhr. A. Borst
Postbus 9029
6800 EL Arnhem

Smallepad 5
3811 MG Amersfoort
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

Contactpersoon
Henk Hoogeveen
h.hoogeveen@cultureelerfgoed.nl
06-15879374

Onze referentie
142341

Datum 24 april 2020
Betreft Advies RCE | ontwerprichtingen AKU-fontein

Gegevens beschermd(e) monument(en)

Naam	AKU-fontein
Adres	Gele Rijders Plein 41
Postcode/plaats	6811AR Arnhem
Gemeente/provincie	Arnhem; Gelderland;
Monumentnummer	532276

Geacht college,

U vroeg mij te adviseren over het onderzoek naar de verschillende ontwerprichtingen voor het AKU-monument op het Gele Rijdersplein in Arnhem. Daarbij heeft u specifiek gevraagd mijn voorkeursvariant kenbaar te maken. De afgelopen periode is de RCE ook intensief betrokken geweest bij dit proces. In deze brief licht ik mijn advies en voorkeursvariant graag verder toe.

Top 100 rijksmonument
De AKU-fontein met pyloon, pleininrichting en pergola – het geheel aangeduid onder de naam AKU-fontein – is een ontwerp uit 1961 van het architectenbureau Brouwer & Deurvorst en kunstenaar Shinkichi Tajiri. Het geheel is beschermd als een van de top 100 rijksmonumenten uit de Wederopbouwperiode. Het kent daarmee een zeer hoge waarde voor zowel Arnhem als Nederland. De AKU-fontein is een toonbeeld van de Wederopbouw. Het is een kunstwerk en tevens openbare ruimte en nauw verbonden met deze specifieke plek in de stad. Maar bovenal is het een totaalontwerp: een samenspel van de verschillende onderdelen en kunstvormen. Iedere ingreep heeft daarmee impact op het geheel en kan dus niet op zichzelf worden beschouwd.

In mijn eerdere advies van 14 juni 2019 heb ik daarom een aantal kernkwaliteiten van het rijksmonument benoemd. Als uitnodiging om met deze kernkwaliteiten aan de slag te gaan. Hierdoor kunnen de monumentale waarden van het monument zorgvuldig worden afgewogen. Het zijn deze kwaliteiten en waarden die overeind moeten blijven. Ze vertellen het verhaal en zijn de kracht van het ontwerp en de plek. Sommige ingrepen tasten deze kernkwaliteiten aan. Andere ingrepen dragen juist bij aan het behoud of het versterken van deze kernkwaliteiten, gecombineerd met de wens om de plek meer toekomstbestendig

te maken. Door met deze kernkwaliteiten 'in de geest van' het ontwerp te kruipen is het mogelijk te zorgen voor een eventuele doorontwikkeling van het monument naar deze tijd, zonder dat het zijn essentiële waarden verliest. Deze kernkwaliteiten maken nu onderdeel uit van het voorliggende onderzoek. Hieronder zet ik ze nogmaals uiteen:

Kernkwaliteiten

1. *Totaalkunstwerk*. De AKU-fontein is een uniek voorbeeld van een pleininrichting uit Wederopbouwperiode. Het is een totaalkunstwerk dat specifiek in opdracht is ontworpen voor deze plek, met als context de wederopbouwarchitectuur van het Gele Rijdersplein en de Looierstraat. Samen tonen zij een staalkaart van architectuur en stedebouw uit de Wederopbouwperiode. De AKU-fontein was eveneens de bekroning / het sluitstuk van de Wederopbouw van Arnhem. Als zodanig heeft het een hoge zeldzaamheidswaarde.
2. *Ontmoetingsplek.* De AKU-fontein is behalve een kunstwerk een belangrijk deel van de openbare ruimte in de stad. Het was een cadeau van de AKU aan de stad: een aangename en uitnodigende ontmoetingsplek als openbare ruimte voor de Arnhemmers. Een plek van geborgenheid tussen het drukke verkeers- en stadsgedruis. Het ontwerp symboliseert de gemeenschapszin van die tijd. Deze Wederopbouwarchitectuur had iets idealistisch en straalde optimisme uit: het geloof in een betere toekomst.
3. *Viereenheid: Maat-schaal-verhoudingen-compositie.* Het ontwerp van de AKU-fontein met het kunstwerk van Tajiri en de pergola valt of staat met deze viereenheid.
4. *Binnenwereld versus buitenwereld door omzomen en omkaderen*. Er is sprake van een zorgvuldig lijnenspel waarmee kaders en grenzen zijn gevormd. Deze zorgen voor de subtiele balans tussen enerzijds de beslotenheid van het plein (zoals de muurtjes) en anderzijds de subtiele doorzichten (opengewerkte betonstenen) die voor de verbinding met de stad zorgen. Het plein is ontworpen met als doel het bieden van een rustplek in de drukke stad met verkeer rondom, waarbij geborgenheid, intimiteit en bescheidenheid de kernbegrippen zijn. Daarbij is veel aandacht besteed aan de menselijke maat.
5. *Materialisering en oog voor detail*. Het monument kent een rijke detaillering met veel oog voor detail. Er zijn materialen en kleuren gebruikt die kenmerkend zijn voor de Wederopbouwperiode, zoals beton, beton-/grindtegels, grind en (veld)keien, stalen kolommen en water (fonteinen).

Het plan

Het voorliggende plan betreft een 'onderzoek naar ontwerprichtingen voor het AKU-monument'. Het betreft een vervolg op de ruimtelijke verkenning van juni 2019*,* waarin als start is onderzocht hoe de restauratie van de AKU-fontein kan worden gecombineerd met een betere verankering in de stad en een verbeterd gebruik voor de toekomst. In dit onderzoek wordt verder ingegaan op de cultuurhistorische waarden, ruimtelijke kenmerken, knelpunten, kansen en het huidige en toekomstige gebruik. Op hoofdlijnen zijn een aantal scenario's voor restauratie en/of transformatie uitgewerkt, te weten:

1. Restauratie. In deze variant wordt het monument in zijn geheel gerestaureerd. Er verandert niets aan de situatie met de fietsenstalling op maaiveldniveau.
2. a. Restauratie & transformatie. In deze variant vindt een kleine transformatie plaats. Er wordt een verdiepte fietsenstalling voorgesteld onder het voorplein aan de Willemspleinzijde. De traptreden van het voorplein moeten hierop worden aangepast en kunnen mogelijk gebruikt worden voor daglichttoetreding. Daarnaast wordt de lange basaltmuur opengewerkt en de

trappartij van de pergola ter plekke verbreedt om meer verbinding richting Jansplein te maken. Aan de nieuwe parkzijde wordt de pergola deels opengewerkt. De wand van opengewerkt betonsteen verdwijnt.

2. b. Restauratie & transformatie. In deze variant vindt een grotere transformatie plaats. De fietsenstalling wordt half verdiept aangelegd onder de pergola. De pergola wordt met 60 centimeter opgehoogd, waardoor het vloerniveau komt ter hoogte van de huidige keermuren. Hierdoor zijn nieuwe hekwerken nodig als nieuwe balustrade. Het bijzondere legplan met de keitjesvloer verdwijnt / wordt aangepast. De basaltmuur wordt geopend en verschoven richting Jansplein en fungeert als nieuwe keermuur voor de ingang van de fietsenstalling. De trappartij naar de pergola wordt verbreedt en verhoogd. Verder wordt de pergola opengewerkt richting het nieuwe parkdeel en verdwijnt de wand van opengewerkt betonsteen. Het principe van deze betonsteen komt terug in de vorm van de beoogde daglichttoetreding naar de fietskelder.
3. a. Pergola vergroot. Deze variant bestaat uit dezelfde principes als 2b, echter worden de parasols van de pergola anderhalf keer vergroot, waardoor de de schaal verandert en het aantal kolommen afneemt.
3. b. Nieuw dak. Met deze variant komt er in plaats van de pergola een groot nieuw dak met vier kolommen boven de half verdiepte fietsenstalling.
4. Paviljoen. Deze variant bestaat uit een half verdiepte fietsenstalling met daarop een gebouw als paviljoen.

Motivering
Allereerst wil ik mijn waardering uitspreken voor het zorgvuldig uitgewerkte stuk en het proces van de afgelopen periode. Het proces rondom de AKU-fontein speelt al zeer lang, echter zonder resultaat. Dit heeft de staat van dit bijzondere rijksmonument geen goed gedaan. Tijdens het proces van de afgelopen maanden, met o.a. twee Ronde Tafel bijeenkomsten, zijn voor het eerst in de afgelopen jaren de verschillende betrokkenen en belanghebbenden met elkaar in contact gebracht. Tijdens de bijeenkomsten kwamen de verschillende belangen, standpunten en ervaringen op tafel. Deze dialoog en flinke discussies hebben mijns inziens voor meer onderling begrip gezorgd. Door op de hoogte te zijn van elkaars belangen, standpunten en ervaringen was het eveneens mogelijk om de onderlinge verbinding te zoeken om tot een gedragen plan te komen. Ik heb dit als intensief, maar zeer constructief ervaren.

In mijn eerdere advies van 14 juni 2019 heb ik reeds aangegeven hoe vanuit de RCE naar mogelijke wijzigingen ten behoeve van toekomstig gebruik wordt gekeken. De transformatieruimte voor het rijksmonument hangt nauw samen met de kernkwaliteiten en wat de voorgestelde wijzigingen betekenen voor het totaal. Zoals aangegeven worden wijzigingen aan een rijksmonument niet op voorhand uitgesloten. Het gaat om het zoeken naar een balans tussen de monumentale waarden en eventuele wijzigingen ten behoeve van het toekomstperspectief door veranderend gebruik. Deze afweging maken wij bij ieder advies over restauratie, herbestemming en/of transformatie van een rijksmonument.

Hieronder ga ik kort in op de uitgewerkte varianten:

1. Restauratie
Door langdurig gebrek aan onderhoud verkeert het rijksmonument op dit moment in een slechte onderhoudsstaat. Een restauratie van het geheel is daarom hard nodig. Iedere eigenaar van een rijksmonument heeft conform de Erfgoedwet de plicht om het geheel in goede staat te houden: de instandhoudingsplicht. Om eigenaren hierin te ondersteunen is er vanuit de rijksoverheid onder andere de Subsidieregeling Instandhouding Monumenten (SIM). Op basis van een instandhoudingsplan voor de periode van 6 jaar kan steeds subsidie worden

verkregen voor het reguliere onderhoud. Vanuit deze regeling worden nadrukkelijk geen restauratiekosten gesubsidieerd. Om na restauratie de onderhoudsstaat op een goed niveau te houden kan gebruik worden gemaakt van deze SIM-regeling, die tot op heden niet is benut voor de AKU-fontein.
Het is zeer positief dat in deze variant het monument in zijn geheel wordt gerestaureerd. Dit draagt in grote mate bij aan het verbeteren van de aantrekkelijkheid van het gebied en doet recht aan dit bijzondere monument. Het knelpunt van de fietsenstalling op maaiveldniveau wordt echter niet opgelost. Hierdoor blijft de beperkte toegankelijkheid en uitstraling een belemmering vormen.

2a. *Restauratie & transformatie (fietsenstalling onder voorplein)*
Deze variant kent naast restauratie ook enkele nieuwe ingrepen aan het monument. Door de fietsenstalling verdiept aan te leggen onder het voorplein aan de Willemspleinzijde wordt het grootste knelpunt op een passende manier opgelost. Deze variant heeft een minimale impact op het rijksmonument en juist een grote verbetering en vergroting van de openbare ruimte als gevolg. Aanpassing van de traptreden van het voorplein hiervoor is goed mogelijk en vraagt t.z.t. om een detailuitwerking. Om de toegankelijkheid van de AKU-fontein en de pergola te verbeteren wordt de lange basaltmuur gedeeltelijk opengewerkt en de trappartij vergroot om meer verbinding met de stad te bewerkstelligen. Deze ingrepen hebben gevolgen voor de compositie en het lijnenspel, echter blijven de kernkwaliteiten van de viereenheid: maat-schaal-verhoudingen-compositie en binnenwereld versus buitenwereld door omzomen en omkaderen overeind. Omdat deze ingreep sterk bijdraagt aan een verbeterd toekomstig gebruik is dit te rechtvaardigen en daarmee een acceptabele wijziging van het rijksmonument. De lange basaltmuur vormt enerzijds een belangrijk onderdeel van de architectonische compositie en het lijnenspel en als verbindend element tussen de verschillende onderdelen. Anderzijds is deze ook te begrijpen vanuit functioneel oogpunt omdat het Gele Rijdersplein destijds een drukke verkeersweg met parkeerplaats was. De muur diende eveneens als fysieke afscheiding van het drukke verkeer en droeg daarmee bij aan een aangename ontmoetingsplek en maakte van de AKU-fontein een binnenwereld op zich. De context van het plein is inmiddels veranderd en de huidige tijd en het gebruik vragen om meer verbinding en een doorgang. Een aandachtspunt blijft dat dit op een subtiele manier wordt bereikt, zodat het gevoel van de binnenwereld behouden blijft (ook vanuit gebruik en veiligheid van spelende kinderen bij het water) en er geen overmaat ontstaat. Hetzelfde geldt voor het openen van de pergola aan de achterzijde richting de groene parkzijde door het verwijderen van enkele ‘parasols’ en de wand van opengewerkte betonstenen. Het monument krijgt hiermee twee voorkanten en twee gezichten en kan aan de parkzijde functioneren als een soort podium. In zijn oorspronkelijke opzet diende de pergola al als een roomdivider tussen de twee pleindelen (verblijven en verkeer/parkeren). De wand van opengewerkte betonstenen had enerzijds als doel beide pleindelen te verbinden door subtiele doorzichten en anderzijds het afschermen van de parkeerplaats en het verkeer van de ontmoetingsplek (balans binnenwereld-buitenwereld). Het verwijderen hiervan en het openen van de pergola is een ingrijpende wijziging van het rijksmonument, maar zal op een hedendaagse manier als verbinding fungeren tussen beide pleindelen. De voorgestelde ingrepen en aanpassingen dragen mijns inziens op een positieve manier bij aan de beleving en het gebruik van het monument in deze tijd, zonder daarbij de kernkwaliteiten uit het oog te verliezen. In deze variant blijft eveneens de keitjesvloer met het bijzondere legplan in de pergola behouden. Deze variant die met name bestaat uit enkele aanpassingen om nieuw gebruik te stimuleren kan daarom op mijn instemming rekenen. Overigens is het ook mogelijk om variant 1 (restauratie) te combineren met de fietsenstalling onder het voorplein en gefaseerd te kijken welke ingrepen nog nodig zijn (doorbraak basaltmuur / openwerken pergola).

2b. *Restauratie & transformatie (fietsenstalling half verdiept onder pergola)*
Deze variant legt meer de nadruk op transformatie van de pergola en voorziet in aanpassingen die ingrijpender zijn voor het rijksmonument. De fietsenstalling wordt hier half verdiept voorgesteld onder de pergola. Het vloerniveau van de pergola komt hiermee 60 centimeter omhoog tot de hoogte van de huidige keermuren. Vanwege de hoogte zijn in plaats van de keermuren nieuwe hekwerken nodig als balustrade. Hiermee verandert het beeld wezenlijk. Ook de parasols worden met dezelfde hoogte opgehoogd. In mijn eerdere advies heb ik aangegeven dat het realiseren van een half verdiepte fietsenstalling onder de pergola eventueel denkbaar is. Ik heb tevens aangegeven dat het enigszins ophogen van de pijlers van de pergola vraagt om nauwkeurigheid in relatie tot de kernkwaliteit maat-schaal-verhoudingen-compositie. Er zit een grens waarbij het uit verhouding raakt, zeker in combinatie met de pyloon met het kunstwerk van Tajiri. Vanuit het monument gezien is deze ophoging wel de grens. Met een verhoogde pergola ontstaat mogelijk ook minder verbinding met het vijvergedeelte.
Aan de parkzijde wordt de pergola grotendeels opengewerkt, waarbij gedacht wordt aan een soort podiumfunctie. Het principe van de wand met opengewerkte betonsteen komt op een nieuwe manier terug in de vorm van daglichttoetreding naar de fietskelder. Ook wordt in deze variant een opening richting Jansplein voorgesteld, waarbij de muur wordt geopend en wordt verschoven om als keermuur van de entree van naar fietsenstalling te fungeren. Ook wordt hier, zoals in de andere variant de trappartij naar de pergola enigszins verbreedt en verhoogd. Bij deze variant wil ik als kanttekening plaatsen dat deze variant ingrijpend is voor het rijksmonument. Vanuit het rijksmonument gezien is deze variant alleen denkbaar na zeer zorgvuldige afwegingen, als blijkt dat er daadwerkelijk geen alternatief is voor het oplossen van het probleem van de fietsenstalling. Het is nogal wat om het in het verleden gecreëerde probleem van de fietsenstalling op te lossen in het rijksmonument zelf. Van belang is echter ook dat dit probleem wordt opgelost, omdat de huidige situatie ook een nadelige en negatieve impact heeft op zowel het monument als het gehele plein en goed gebruik in de weg staat. Positief ben ik over het feit dat bij de verschillende ingrepen is getracht om in de geest van het ontwerp en de kernkwaliteiten te kruipen en hier een hedendaagse vertaling aan te geven. Deze variant zit tegen de grens aan van wat acceptabel is met het rijksmonument.

3a. Pergola vergroot (opschalen)
Deze variant bestaat uit dezelfde principes als 2b, echter worden de parasols van de pergola anderhalf keer vergroot, waardoor de schaal verandert en het aantal kolommen afneemt. Vanwege de te grote impact op het monument kan ik niet instemmen met deze variant. In mijn eerdere advies heb ik aangegeven dat de verhoudingen hiermee zoek raken, evenals dat het verhogen van de pijlers te grote gevolgen heeft voor de menselijke maat, intimiteit en geborgenheid die verbonden zijn met de kernkwaliteiten van het monument. Er wordt te veel getornd aan de kernkwaliteiten. De viereenheid van maat-schaal-verhoudingen-compositie staat te ver af van het oorspronkelijke ontwerp met zijn zorgvuldige compositie en lijnenspel, de menselijke maat en de ‘bescheidenheid’ van deze binnenwereld.

3b. *Nieuw dak*
Met deze variant komt er in plaats van de pergola een groot nieuw dak met vier kolommen boven de half verdiepte fietsenstalling. Vanwege de te grote impact op het monument kan ik niet instemmen met deze variant. Er wordt te veel getornd aan de kernkwaliteiten.

4. *Paviljoen*
Deze variant bestaat uit een half verdiepte fietsenstalling met daarop een nieuw gebouw als paviljoen. Vanwege de te grote impact op het monument kan ik niet instemmen met deze variant. Er wordt te veel getornd aan de kernkwaliteiten. Daarnaast verhoudt deze variant zich moeilijk tot het oorspronkelijke gedachtegoed: een stuk openbare ruimte (verblijfsplek) als cadeau aan de stad. In een binnenstad die steeds meer wordt verdicht gaat het realiseren van een paviljoen ten koste van de spaarzame en waardevolle openbare ruimte.

Tot slot worden naast de varianten nog enkele suggesties gedaan voor aanpassingen ten behoeve van toekomstig gebruik. Bijvoorbeeld het realiseren van een verhoogde vijvervloer met een waterfilm en/of het gebruik als ijsbaan. Ik denk dat het goed mogelijk is om ter plekke van de vijver enkele maatregelen te treffen om de plek het hele jaar door te kunnen gebruiken. Hierdoor is het niet alleen in de zomermaanden een aantrekkelijke plek, maar kan het ook in combinatie met de pergola in de wintermaanden worden gebruikt en geprogrammeerd. Tijdens de Ronde Tafel Bijeenkomsten is ook aangegeven dat het goed mogelijk moet zijn om bijvoorbeeld een soort mal voor op de vijver/trappen te maken voor een dergelijke schaatsbaan. Onderdelen zoals het verlichtingsplan, begaanbaarheid van de keitjesvloer, een groen dak op de pergola, extra bomen en groen rondom, voorzieningen voor waterinfiltratie, zonnepanelen voor de fonteinen en daglicht in de fietsenstalling zijn zaken die goed mogelijk zijn en in een later stadium om een verdere uitwerking vragen. Evenals meer ruimte voor terrassen door een helder onderscheid tussen openbare ruimte en commerciële ruimte, op een zorgvuldige manier vormgegeven. Eveneens is het van belang om voor de restauratie van de verschillende onderdelen de juiste deskundigheid in te schakelen.

Advies voorkeursvariant
U vroeg mij nadrukkelijk aan te geven welke variant de voorkeur heeft. Mijn advies is om voor variant 2a te kiezen en deze verder uit te werken tot een definitief en uitvoerbaar plan.

Met mijn bijdrage aan het proces en met dit schriftelijke advies hoop ik een constructieve bijdrage te hebben geleverd voor een zorgvuldige planvorming en besluitvorming. Met als doel een positieve toekomst voor de AKU-fontein en het Gele Rijdersplein. Ik sluit daarom graag af met de hoop dat dit nationale topmonument van de Wederopbouw in de nabije toekomst weer het optimisme mag uitstralen zoals was beoogd met de oplevering in 1961.

Met dit preadvies geef ik inzicht in het te verwachten advies dat bij een definitieve Wabo-aanvraag zal worden gegeven over het voorliggende plan. Ik verzoek u om dit advies bij de verdere planontwikkeling te betrekken.

Uitgangspunten
In het document *'Uitgangspunten en overwegingen advisering gebouwde en groene rijksmonumenten'* op onze website kunt u lezen welke overwegingen ten grondslag liggen aan het advies van de RCE.

Onze referentie
142341

Vragen
Mocht u nog vragen hebben over de inhoud van dit advies, dan kunt u contact opnemen met de contactpersoon die in het briefhoofd vermeld staat.
De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,
namens deze,
de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed,

Henk Hoogeveen MA
Adviseur Architectuurhistorie